

HEGYI ÁDÁM

Földi János szerepe a kiskunhalasi református gimnázium könyvkultúrájában

Földi János irodalomtörténeti szerepe ugyan nem mérhető Csokonaiéhoz, de mint orvos, költő és nyelvész aktív résztvevője volt a felvilágosodás hazai szellemi forgatagának. A maga korában Földi közismert volt a szellemi életben, az utókor viszont kevésbé őrizte meg emlékét. Kultúrtörténeti szempontból vizsgálva egy olyan személyiség képe jelenik meg előttünk, aki a művelődés aktív támogatója volt.

Életrajzi adatait jól ismerjük. Nagyszalontán született 1755-ben, ahol hamar árvaságra jutott. Szerencséjére tehetségét viszont hamar felismerték, ugyanis már a helyi elemi iskolában segédtanítóként alkalmazták, miközben ott tanult. 1773-ban került a debreceni kollégiumba. Itteni tanulását egy évre anyagi okok miatt megszakította és Báránra ment rektoroskodni, majd 1778-ban visszatért a kollégiumba és 1781. január 20-án sikerrel befejezte tanulmányait. A szokásnak megfelelően egy partikulába ment el rektornak, ahol anyagi alapját teremtette meg továbbtanulásának. 1781–1783 között volt tanár Kiskunhalason, ahol bekapcsolódott az irodalmi életbe. Itt találkozott ugyanis Kazinczy Lászlóval, Kazinczy Ferenc öccsével, aki felhívta Ferenc figyelmét Földire. 1784-ben – annak ellenére, hogy református – Pesten a katolikus egyetemen orvosnak tanulhatott tovább. Itt került bele igazán a felvilágosodás szellemi életébe. Bejáratos lett Ráday Gedeon könyvtárába, kapcsolatba került Batsányival, Horváth Ádámmal, Kazinczy Ferencel. 1788 októberében elkerült Pestről. Először Szatmárnémetiben, majd 1791-ben Hajdúhadházon lett orvos. Vidéki magányában sem télenkedett, ugyanis továbbra is verselgetett, nyelvészeti és természettudományi műveket írt. Csokonaival személyes kapcsolatot tartott fenn. 1801-ben Hajdúhadházon halt meg.¹

Ritkán van lehetőségünk arra, hogy egy-egy partikula könyvtárának fejlődését olyan szemszögből vizsgáljuk, hogy egy adott személy milyen hatással volt az iskola könyvkultúrájára. Kiskunhalas esetében maradtak fenn erről források.

A pontos képalkotás érdekében meg kell először ismernünk Földi viszonyát általában a könyvkultúrához, valamint a halasi partikula korabeli állapotát.

Az eddigi kutatások nem tudnak arról, hogy Földi tudatosan foglalkozott volna könyvtárrüggyel, könyvtáralapítással. Arról viszont van adatunk, hogy az olvasást szerette. Több tanulmány is említi², hogy 1789. február 5-én Földi Kazinczyhoz írt levelében arról számol be, miszerint Szatmárnémetiben is „minden O és új Magyar könyveket”³ igyekszik elolvasni, és egyben panaszkodott is, hogy nehezen tud könyvekhez hozzájutni. Földinek a célja az volt ezeknek a könyveknek az olvasásával, hogy a nyelvújításban ő is közre tudjon működni.

Könyvekről később is nyilatkozott Földi János. A teljesség igénye nélkül kiragadunk néhány példát.

1791-ben Kazinczyhoz írt levelében egy szabadkőműves könyv vásárlásához kérte Kazinczy segítségét.⁴ Szerkesztői ismeretekkel is rendelkezett, mert a Magyar Museumnak – igaz, csak rövid ideig – korrektora volt.⁵ Ilyen irányú tapasztalata mutatkozik meg akkor, amikor az általa fordított Linné-mű nyomtatásakor felhívta a nyomdász figyelmét arra, milyen lényeges is a tetszetős szövegtörölés.⁶

Könyvtárhoz való viszonyáról egyetlen konkrét adatot tudtunk eddig. Pesti tanulmányai idején ugyanis bejáratos volt Ráday Gedeon könyvtárába. Itt ismerkedett igazából a felvilágosodás gondolatvilágával.⁷ Könyvtárosként viszont eddig egyáltalán nem volt ismert. Két forrás szól könyvtári, könyvtárosi működéséről. Az egyik a halasi gimnázium könyvjegyzéke⁸, a másik a Mindenes Gyűjteményben megjelent tanulmánya⁹. Ez utóbbi annyiban tekinthető könyvtárosi működésének forrásaként, amennyiben egy könyv pontos bibliográfiai adatainak kiderítését annak tekintjük. Illetve annyiban is, hogy a Mindenes Gyűjteményben egy újabb adat került elő Földi könyvtárlátogatásairól.

Orvosi munkája során botanikai könyvek is megfordultak a kezén. A Mindenes Gyűjteményben két XVII. századi fűvészkönyv ismertetését közli. Ezeket nemcsak tartalmilag, hanem formailag is nagyon alaposan leírja. Pontos beazonosításukhoz Bod Péter Magyar Athenasát használta.¹⁰ Mindkét könyv esetében felhívja a figyelmet arra, hogy a Bod Péter által leírt könyvészeti adatok hibásak.

A Földi által elsőnek elemzett könyv Antonius Mizaldus fűvészkönyve, amelyet Nadányi János fordított magyarra.¹¹ Földi felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy az általa kézbe vett példány csonka, mert a címlapja hiányzik. Valószínűleg ebből kifolyólag nem egyeztek a Bod Péter és költőnk által leírt adatok. Az RMK-ban ugyanis a kötetbeosztás teljesen megegyezik a Bod Péter által megadottal.¹² Szabó Károly egyébként több példányát is ismerte ennek a műnek, és közülük csak egyetlen csonka példány volt, amelyik pont a debreceni kollégium könyvtárában volt található a XIX. század végén.¹³

A Mindenes Gyűjteményben leírt másik könyv Lippay János kertészeti könyve. Ez egy háromkötetes mű, amelynek két kiadása ismert. Az első kiadás három kötetben jelent meg 1664–1667 között.¹⁴ A második kiadás az eredeti könyv három kötetét egy kötetben tartalmazta 1753-ban.¹⁵ Földi először egy címlap nélküli példányt olvasott, amelynek a címét is megadja: „*Harmadik könyv, Gyümölcsös kert*”, majd ezután bukkant rá a teljes kiadásra „itt lakozó T. T. Úr könyvei körül forogván...” Kérdés, a két kiadás közül melyiket olvashatta.

Erre maga Földi János adja meg a választ, amikor a teljes címét közli az általa olvasott Lippay könyvnek. Ez a leírás az 1664-es első és második kötet címlapján is található szöveg.¹⁶ A első vagy a második kötetnek tehát a kezében kellett lennie. Földi megadja mindhárom kötet pontos oldalszámát,¹⁷ amely megegyezik az RMK által leírtakkal. Egyszerűen az azt jelenti, hogy az 1664–1667 között készült mindegyik kötetet forgatta. Erősíti ezt még az is, hogy a harmadik kötetnek címlap nélküli kiadását használta először¹⁸, és az RMK két címlap nélküli példányt is ismer ebből.¹⁹

Valószínűleg egy kolligátumot használhatott Földi, mert címleírásában azt írja, hogy az általa használt harmadik kötethez hozzá volt kötve Lippay János *Calendarium Oeconomium Perpetuum* című könyve.²⁰ Ennek ma két kiadása ismert, de egyikről sem tudjuk, hogy Lippay kertészeti könyvének toldaléka lett volna, ugyanis mindkettőt önálló kötetként írja le az RMK.²¹

1789 szeptemberében és októberében jelent meg két részben Földi Jánosnak ez a fentebb idézett recenziója. 1788 októberétől ő már Szatmárnémetiben lakott.²² Ismert az a Kazinczyhoz írt 1789. évi februári levele, amelyben említi, hogy minden régi és új kiadású magyar nyelvű könyvet igyekszik itt elolvasni, amelyeket meg tud szerezni.²³ Valószínűleg ezeknek olvasása során bukkant rá Mizaldus és Lippay könyveire, amelyekről elkészítette ezt a cikket, és az megjelent 1789 őszén. Kérdés, vajon ki lehetett az a „T. T.” úr, akinek a könyvtárát használta, illetve volt-e ekkor már valamilyen saját könyvgyűjteménye.

„T. T.” úr személyét egyelőre nem sikerült kiderítenem, viszont az RMK alapján tudjuk, hogy Lippay 1664–1667 között készült fűvéskönyve és az 1662-es kiadású Calendariuma Lugossy József birtokában megvolt Debrecenben.²⁴ Lugossy a XIX. század közepén megszerezte Földi János iratait²⁵, így elképzelhető, hogy könyvei is hozzákerültek. Így írhatta azt Szabó Károly 1890-ben, hogy Lippay művei Lugossy József birtokában is megvannak. Egyszóval ezek a könyvek Földi János könyvtárának részei is lehettek.

Több és alaposabb adatot nyújt Földi János könyvkultúrához való viszonyáról a kiskunhalasi gimnázium könyvjegyzéke. Halason – jelenlegi ismereteink szerint – 1752-től kezdve volt folyamatos a kisgimnázium működése egy felnőtt tanárral.²⁶ Az iskola Debrecen partikulája volt.²⁷ Földi János Debrecenben a kollégiumot 1781. január 20-án fejezte be.²⁸ Halasra való érkezésének pontos dátumát nem ismerjük. Az iskola Protocolluma csak annyit közöl, hogy 1781–1783 között volt rektor Halason.²⁹ Földi életével foglalkozó tanulmányok³⁰ sem közölnek többet az iskola és Földi viszonyát tárgyalva, mint a Protocollum, vagyis azt, hogy az iskola rektora volt. Fél évszázaddal később, 1847-ben Lugossy József kérésére Gyárfás Pál helyi református lelkész próbálta felkutatni a Földre vonatkozó helyi iratokat, de rektori bizonyítványán és obligatoriálisán³¹ kívül mást a levéltárban nem talált.

A Kiskunhalason töltött néhány év alatt Földi fontos szerepet játszott a helyi kulturális életben. Verseket írt, amelyek közül kettőt Kazinczy László Halason való tartózkodásakor Kazinczy Ferenc figyelmébe ajánlott.³² Másik fontos tevékenysége a gimnáziumi könyvtár újrendezéséhez kapcsolódott. A Protocollumban fennmaradt bejegyzés alapján ugyanis 1781. június 19-én Tormási János lelkész és Bibó Gergely curator a könyveket újrendezték, amelyet Földi János ellenőrzött.³³ A Protocollumban fennmaradt több könyvjegyzék³⁴ is, amelyek ugyan ismertek voltak³⁵, de részletes elemzésükkel eddig nem foglalkoztak, így az 1781-es bejegyzésre sem fordítottak nagyobb figyelmet.

A pontos kép megismerése érdekében szükséges nemcsak az 1781-es, hanem az összes többi jegyzéknek a megvizsgálása. Több forrástípussal állunk szemben.³⁶ Az egyik az úgynevezett katalógusszerű könyvjegyzék, mert könyvtári használatra készült, és visszakereshetőséget biztosít a jelzetek megadásával és a formátum szerinti csoportosítással. Ilyen az 1760–1776-os³⁷, az 1781-es³⁸ és az 1804-es³⁹ jegyzék. A következő típus egy 1776-ban készült adományozási bejegyzés⁴⁰, amely jegyzékszerű forrás, de nem katalógus, hiszen nem könyvtári rendszer alapján készült. Egyszerűen csak felsorolja az adományozott atlaszokat. Mindezekben túl találhatóak még a Protocollumban úgynevezett ‘nem jegyzékszerű’ töredék adatok, amelyek egyik könyvjegyzékhez sem tartoznak, és egy-egy könyvbeszerzésről közölnek adatokat.⁴¹

Érdemes megvizsgálni a katalógusok vezetését. Egyik esetben sem külön könyvtáros írta ezeket, hanem általában a rektorok.⁴² Azért csak általában mondhatjuk ezt, mert az 1781-es jegyzék esetében pontosan nem tudjuk megmondani, hogy a rektor (Földi János), a curator (Bibó Gergely) vagy a lelkész (Tormási János) vezette-e a listát.⁴³ Nem volt tehát egy állandó könyvtáros. Az első könyvjegyzék még nagyon egyszerűsített címléírást alkalmaz: megadja a könyv rövidített és egyszerűsített címét és szerzőjének nevét, közli azt, hogy hány példány van belőle és a raktári jelzetét. Pl.: „15.- 3. Exempl. Cell. Minor”⁴⁴ Ez a fajta leírás gyakorlatilag lehetetlenné teszi azt, hogy pontosan beazonosítsuk, hogy például Cellariusnak melyik könyve volt meg és mikori kiadásban. Látható az is, hogy egy raktári jelzeten több könyvet is tároltak. A fentebbi esetben a 15-ös jelzeten 3 Cellarius művet. A raktári jelzetet folyamatosan számozták egészen 1776-ig. Érdekes, hogy az utolsó számon egy 22

tételből álló hagyatékából származó adományt tüntettek föl.⁴⁵ Ennek a leírása még az előzőnél is egyszerűbb. Közli a térképek nevét és semmi mást. Az 1781-es jegyzék alapos változást hozott, ugyanis ebben megadták a könyvek viszonylag pontos címét, szerzőjét, kiadási helyét és évét, a könyvtárban levő példányszámát. Újrakezdték a könyvek számozását is. A tárolás rendje nemcsak a növekvő számsorrend alapján történt, hanem formátum szerinti elrendezésben is. Igaz, ez hamarosan felborult, ugyanis az 1781-es jegyzék „Nova Series Librorum Scholae”⁴⁶ című része ezt már nem követte. Az 1804-ben készült katalógus szintén ugyanúgy írja le a könyveket, mint az 1781-es, annyi különbséggel, hogy egyáltalán nem csoportosít formátum szerint, valamint ismét újrakezdi a könyvek számozását.

Ha összevetjük az első könyvjegyzéket a Földi rektorsága idején keletkezettel, érdekes következtetéseket vonhatunk le. Az 1760–76 közötti jegyzék könyvei közül a címük alapján elvégzett összehasonlítás eredményeként azt mondhatjuk, hogy 21 különböző című könyvből 1781-ben 8 volt meg.⁴⁷ Hozzá kell tennünk azonban, hogy ez a szám nagyon hozzávetőleges, mert nem ismerjük a könyvek pontos bibliográfiai adatait, így például elképzelhető, hogy két azonos szerzőtől rövidített címmel leírt mű mindkét katalógusban megvan, de valójában két teljesen eltérő szövegről van szó. Az 1776-ban a könyvtárba került 22 atlasz közül sem mondható meg biztosan, hogy melyek voltak meg 1781-ben, mert a címek ebben az esetben sem nyújtanak kellő támpontot. Az biztos például, hogy Magyarország, Svájc, Belgium, Franciaország, Nagy-Britannia, Törökország, stb. térképek mindkét jegyzékben szerepelnek, de nem állítható, hogy azonos kiadásokról van szó, mégha valószínű is.

A kiadási évek statisztikáját nem tudjuk összevetni az 1760–1776 közötti évekkel, mert nem közöl egyáltalán ilyen adatokat. Mégis figyelemre méltó, hogy az 1781-es jegyzékben a külföldi és magyarországi kiadású könyvek aránya közel fele-fele. Magyarországi viszonylatban Debrecen és Nagyszombat nyomdáinak kiadványai voltak túlsúlyban. A külföldi könyvek eloszlanak egy-két wittenbergi, lipcsei, bázeli, utrechti, amszterdami, nürnbergi könyvvel. A XVI. századból összesen 3 könyv volt, a XVII. századból 4, míg a XVIII. századból.³⁰ Ez arra utal, hogy a könyvtár nem rendelkezett nagy múlttal, valószínűleg 1760 előtt nemigen volt önálló könyvgyűjtemény az iskolában.

Még érdekesebb képet kapunk akkor, ha megnézzük konkrétan, milyen könyvek voltak az 1760–1776-os és az 1781-es jegyzékben. A legkorábbi katalógusban a grammatikai szintig tanító kisgimnázium jellemző könyvei voltak meg⁴⁸, mint például: katekizmusok⁴⁹, ábécés könyvek⁵⁰, énekeskönyvek⁵¹, grammatikák⁵², latin szótárak.⁵³ Az 1781-es jegyzék mindezekon kívül más könyveket is felsorol. Legérdekesebb közülük talán Jannus Pannonius könyve⁵⁴, amelyet Budán adtak ki 1754-ben. Ez egyáltalán nem volt jellemző könyv a partikulákban⁵⁵, mint ahogy Arisztotelész sem, mégis volt egy Arisztotelész kötet a könyvtárban. Ráadásul az új beszerzések között volt feltüntetve⁵⁶, amely jelentheti azt is, hogy az új rektor – vagyis Földi János – szerezte meg a könyvtár számára. Az 1781-es katalógus könyvei is a debreceni mintát követik annyiban, hogy sok olyan kötet volt megtalálható, amelyeket Maróthy György írt elő⁵⁷ a debreceni kollégiumban. Ilyenek például Ovidius, Vergilius, Cicero, Hieronimus Freyer könyvei.⁵⁸ Számunkra nem is ez az érdekes, hanem az, hogy 1781-ben 1760-hoz képest látványos fejlődés mutatható ki a könyvtár állományában, amely mindenképpen Földi János személyéhez köthető. Igaz ez akkor is, ha nem maga Földi vezette a jegyzéket, de mint rektor mindenképpen volt beleszólása a könyvtár ügyeibe.

Az biztos viszont, hogy Földi János segítségével a halasi praktikula is komoly fejlődésen ment keresztül, amelynek legjobb bizonyítéka az 1781-es könyvjegyzék.

Jegyzetek

- ¹ MIXICH LAJOS: *Földi János*. Budapest, 1905. 3–17.; KÁTAY ALADÁR: Dr. Földi János élete és munkássága In *Földi János: A 'versírásról*. Közzéteszi a budapesti Kölcsey Ferenc Gimnázium 1961–1962. évi IV. b. osztályának munkaközössége. Szerk. Ádámné Révész Gabriella, Budapest, 1962. 235–258.; HORVÁTH JÁNOS: *Csokonai*. Csokonai költőbarátai. Földi és Fazekas. Budapest, 1936. 72–75.
- ² KÁTAY: i. m. 239.; SUHAJDA LAJOS: Földi János In *A selmecbányai ág. hitv. evangélikus lyceum értesítője az 1900/1-iki tanévről*. Közzéteszi Jezsovics Károly. Selmecbánya, 1901. 21–22.; SZILÁGYI FERENC: „Tudós férfiú, derék és jó poéta.” Földi János és Csokonai kapcsolatához In *Földi János emlékkönyv*. Szerk. Nagy Sándor. Debrecen, 1978. 59–60.
- ³ Földi János Kazinczynak 1789. február 5. In *Kazinczy Ferenc levelezése*. I. Közzéteszi Váczy János. Budapest, 1890. 266. (Kazinczy Ferenc összes művei. 1.)
- ⁴ Földi János Kazinczynak 1791. június 18. In *Kazinczy Ferenc levelezése*. II. Közzéteszi Váczy János. Budapest, 1890. 219. (Kazinczy Ferenc összes művei. 2.)
- ⁵ Kátay: i. m. 237.; MOLNÁR ÁGNES: Földi János In (uő): *Debreceni arcok a felvilágosodás századából*. Budapest, 1939. 89.
- ⁶ Földi János levelét idézi: Molnár: i. m. 92.
- ⁷ Nagy Sándor: Földi János hadházi évei In *Földi János emlékkönyv*. Szerk. Nagy Sándor. Debrecen, 1978. 83.
- ⁸ Libri Scholæ Reformatæ K. K. Halasiensis, Anno 1781. die 19. Junii... In *Protocolium Scholæ Reformatæ Halasiensis ab anno 1760*. Dunamelléki Református Egyházkerületi Levéltár, A/19, 1. kötet, 94–95.
- ⁹ Földi János: A Mizald és Lippai János könyvéről. *Mindenes Gyűjtemény*, 1789, II. 31–45, 161–164.
- ¹⁰ Földi: i. m. 34–35.; BOD PÉTER: *Magyar Athenas*. S. a. r. Torda István. Budapest, 1982. 378–380.
- ¹¹ RMK I. 1087.
- ¹² Bod: i. m. 379.; RMK I. 1082.
- ¹³ RMK I. 1087. Földi már gyakorló orvosként Hajdúhadházon lakott, ami igen közel van Debrecenhez.
- ¹⁴ Az első és a második kötet 1664-ben: RMK I. 1009, RMK I. 1016. A harmadik kötet 1667-ben: RMK I. 1054.
- ¹⁵ Petrik II. 599.
- ¹⁶ Vö. Földi: i. m. 161 és RMK I. 1009, 1016, 1054.
- ¹⁷ Az első kötet 148, a második kötet 244, a harmadik kötet 302 oldalas szerinte. Vö. RMK I. 1009, 1016, 1054.
- ¹⁸ Földi: i. m. 35.
- ¹⁹ A kassai jogakadémián és Gr. Toldalagi Victornál: RMK I. 1054.
- ²⁰ Földi: i. m. 163.
- ²¹ Az első kiadás Nagyszombatban készült 1662-ben: RMK I. 995. A második kiadás 1674-ben Lőcsén: RMK I. 1167.
- ²² KÁTAY: i. m. 237.
- ²³ Földi János Kazinczynak 1789. február 5. In *Kazinczy Ferenc levelezése*. I. 266.

- ²⁴ RMK I. 995, 1009, 1016, 1054.
- ²⁵ Mixich: i. m. 17.
- ²⁶ MÉSZÁROS ISTVÁN: *Középszintű iskoláink kronológiája. 996–1948.* Budapest, 1988. 204.; NAGY SZEDER ISTVÁN: *Kiskun-Halas város egyházainak, iskoláinak és közművelődésének története.* Kiskun-Halas, 1936. 39–42. (Kiskun-Halas Város Története Oklevéltárral. 3.)
- ²⁷ BARCSA JÁNOS: *A debreceni kollégium és pártikulái.* Debrecen, 1905. 43.
- ²⁸ Mixich: i. m. 5.
- ²⁹ „Joannes Földi Szalontensis ex Cottu Bihar. 1781–’782–’783.” Seics Rectorum Scholæ Halasiensis In Protocollum: i. m. 2.
- ³⁰ Horváth: i. m. 72.; KÁTAY: i. m. 236.; Mixich: i. m. 5.; Nagy Szeder: i. m. 88.
- ³¹ Gyárfás Pál levelét Lugossy Józsefhez 1847. március 12-én In BÁN IMRE: Adalékok Földi János életrajzához. *ItK*, 1957, 265.
- ³² Kazinczy László Kazinczy Ferencnek 1783. április 1-jén. In Kazinczy: i. m. I. 40–42.
- ³³ „Libri Scholæ Reformatæ K. K. Halasiensis, Anno 1781. die 19 Junii, coram Cl. D. Joanne Tormási Præfati Oppidi Pastore et, D. D. Georgio Bibo Curatore, nonnullis iam ex superscriptis, vetustate detritis, omissis, novisque nonnullis accedentibus, additis, recensiti. Rect. J. F.:” Protocollum I. m., 94.
- ³⁴ 1760-ban készült az első, amelyet 1776-ig rendszeresen vezettek. 1776-ban egy hagyatékból készített könyvjegyzék került be a Protocollumba. 1781-ben elkészítették az iskola könyveinek új jegyzékét, majd 1804-ben ismét újrendezték az állományt. A jegyzékeken kívül találhatóak bejegyzések 1778–1781 és 1814–1819 közötti beszerzésekről: Protocollum i. m. 91–98.
- ³⁵ Valószínűleg forgatták az iskola jegyzőkönyvét a helyi kutatók, ezért említik azt meg, hogy 1760-tól könyvei is voltak a gimnáziumnak: Nagy Szeder: i. m. 39.; Toth János: A Kiskun-Halasi Evangélico-Reformata Ekklesiának és ahhoz tartozóknak Históriaja melyet a Városi és Ekklesiái Írás-Tárokban találtató Jegyző–Könyvekből és darab írásokból össze szedett, és e Formában elkészített 1823-dik esztendőben Toth János In Adatok Kiskun-Halas Város Történetéhez, összegyűjt. Nagy Szeder István. Kiskunhalas, 1932. 372.
- ³⁶ A forrástipológiára lásd: MONOK ISTVÁN: *Könyvkatalógusok és könyvjegyzékek Magyarországon. 1526–1720.* Forrástipológia, forráskritika, forráskiadás. Szeged, 1993. (Olvasmánytörténeti Dolgozatok. V. kötet.)
- ³⁷ Protocollum: i. m. 93.
- ³⁸ Protocollum: i. m. 94–95.
- ³⁹ Protocollum: i. m. 96–97.
- ⁴⁰ Protocollum I. m., 93.
- ⁴¹ Pl.: „1814 ik Esztendei December Holnap 19 kén el-kezdődvén az Énekek dictálása a’ Temploznak – vett a’ SZ. Ekkla egy ujj láda könyvet – hogy az Alumnusok abból diktálják az énekeket – Lásd Protocollum: i. m. 97.
- ⁴² „Rectore Joanne Pólya accesserunt Sequentes 1768 12 Maj.” Lásd Protocollum: i. m. 92.
- ⁴³ Igaz Földi csak láttamozta az új jegyzéket, de elképzelhető, hogy vezette a jegyzéket. Az 1781-es jegyzéket két kézírással készítették, de mivel jelenleg nem ismerjük Földi János kézírását, így nem lehet megmondani ki is írhatta.
- ⁴⁴ Protocollum: i. m. 91.
- ⁴⁵ Protocollum: i. m. 93.

- ⁴⁶ Protocollum: i. m. 95.
- ⁴⁷ Például: Katekizmusok, bibliák. Protocollum: i. m. 91–96.
- ⁴⁸ A kollégiumok jellemző tankönyveire lásd G. SZABÓ BOTOND: *A Debreceni Református Kollégium a „pedagógia századában”*. Debrecen, 1996. 59–76.; TÓTH BÉLA: *A debreceni kollégium tan- könyvei a 18. században. Studia Litteraria*, 1982. 59–81.
- ⁴⁹ Például: „19. 4. Catech. min.” Protocollum: i. m. 91.
- ⁵⁰ Például: „32. 3 Exemplar Abecedarii” Protocollum: i. m. 92.
- ⁵¹ Például: „5. Libri Harmonici detriti” Protocollum: i. m. 91.
- ⁵² Például: „24. 1. Exemp. Gramm. détritæ” Protocollum: i. m. 91.
- ⁵³ Például: „39. Dictionarium Francisci Pariz Pápai exp. I. ex editione Tyrnaviensi” Protocollum: i. m. 92.
- ⁵⁴ „13. Jannus Pannonius, Budæ, 1754” Protocollum: i. m. 93. Pontos adatait lásd: Petrik II. 265.
- ⁵⁵ Lásd Tóth: i. m.
- ⁵⁶ Protocollum: i. m. 94.
- ⁵⁷ Részletes elemzését lásd Tóth: i. m.
- ⁵⁸ Az 1781-es jegyzék 3., 14., 17., 18., 19., 22., 31. tételei: Protocollum: i. m. 93–94.

Rövidítések

Petrik Géza: *Magyarország bibliographiája. 1712–1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak*. I–IV. Budapest, 1888–1892.

RMK Szabó Károly: *Régi magyar könyvtár*. I–III. kötet. Budapest, 1885–1898.

RÓNYAI LÁSZLÓ

IV. Károly trónfosztása körüli viták Magyarországon

A centrifugális erők

Fényes László képviselő a következő szavakkal illette a Nemzeti Tanács november 16-i ülésén a Népköztársaság kikiáltásakor a Habsburgokat: „így roskadt össze bűnei alatt.” A Oszták–Magyar Monarchia szétszakadása természetesen nem minden előzmény nélkül történt: nagy ellentmondások voltak a rendszerben, centrifugális erők, amelyek a birodalmi kötelek lazítását célozták. Ilyen volt a birodalomban alkotó, de a dualista rendszerből kizárt népek nemzeti öntudatra ébredése is. Az ellentétek a világháború alatt végképp kiéleződtek, ez már-már a hisztériával ért fel: a magyar közvélemény azzal vádolta az osztrákokat, hogy a magyar katonkat ágyútöltekeknek használják, Ausztria pedig azzal vádolta Magyarországot, hogy önző politikájával éhínséget okoz a Monarchiában. A háború végére – amikor az éhezés nyílt éhínséggé vált, és a harcoló seregeket elkeserítették a hírek arról hogy családtagjaikat miként teszik tönkre otthon a hivatalok visszaélései – megkezdődött a frontok felbomlása, sokan megtagadták a katonai szolgálatot. Sok magyar ezred kijelentette, hogy nem hajlandó a Monarchiáért harcolni, hanem Erdély határait óhajtja védeni.